

marife

dini araştırmalar dergisi

Turkish Journal of Religious Studies

yıl / year: 14 sayı / issue: 3 kış / winter 2014

Eğitimcilik Yönüyle Ebu Hanife

Musa Mert

Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Din Eğitimi Ana bilim dalı Doktora Öğrencisi
musamert@gmail.com

Öz

İnsanlık tarihi ile eş zamanlı kavramlar olan öğrenme ve öğretme konusunda, tarih boyunca sayısız görüş, düşünce, teori ve uygulama ortaya konmuştur. İslam Dünyasında da, bu alanda oldukça zengin ve dikkate alınması gereken tecrübeler mevcuttur.

Din Eğitimi alanında geçmişte önemli çalışmalar ortaya koymuş âlimlerin tecrübelerinden faydalanmak, günümüz Din Eğitimcilerine farklı açılımlar kazandırabilir. Daha çok fıkıhçılığı ile tanınmış olmasına rağmen, İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin bu alandaki başarılı uygulamaları, geçmişteki tecrübelerin en dikkat çekici olanları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada Ebu Hanife'nin, iyi bir eğitimci olmasını sağlayan etkenler, aldığı eğitim ve Din Eğitimi alanında ortaya koyduğu metot ve uygulamalar, ana hatlarıyla incelenmiştir. Yapılan inceleme sonunda Ebu Hanife'nin, Din Eğitimi alanında dikkatle incelenmesi gereken önemli çalışmalar ortaya koyduğu görülmüştür. Sahip olduğu yetenek ve özelliklerle birlikte, ders ortamı, ders tekniği, öğrenciye bakışı, öğrenciye yaklaşımı gibi pek çok konudaki uygulamalarının, eğitim uzmanlarının ve öğretmen yetiştiren kurumların dikkatle incelemeleri gereken veriler ve değerler içerdiği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Eğitim, Din Eğitimi, Eğitimci, Ebu Hanife, Öğretim Metodu.

As an Educator Abu al-Hanifa

Throughout history, numerous opinions, thoughts, theories and practices have been put forward in relation to the learning and teaching that are concepts as old as the history of mankind. The Islamic world has also seen outstanding experiences that need to be taken into consideration in this respect.

Benefiting from the experiences of the scholars who carried out significant studies in the field of Religious Education may serve many perspectives for the contemporary Religious Educators. Known better for his Islamic studies, the remarkable achievements by al-Imam Abu al-Hanifa are definitely among the most outstanding experiences in this field.

In this study, the factors enabling Abu al-Hanifa to be a good educator, the education he received and the methodology and practices he put forward in the field of the Religious Education have been studied. The studies have shown that Abu al-Hanifa put forward outstanding studies that need utmost attention in the field of the Religious Education. It has been observed that his practices in such issues as the learning environment, teaching techniques, his view of students and his approach to students as well as his abilities and characteristics include data and values that need to be taken into consideration by the education experts and educators' training institutions.

Key words: Education, Religious Education, Educator, Abu al-Hanifa, Methodology.

Atıf

Musa Mert, Eğitimcilik Yönüyle Ebu Hanife, Marife, Kış 2014, ss. 159-174

I. Giriş

Eğitim alanında bugün olduğu gibi geçmişte de büyük emekler verilmiş, çeşitli metotlar uygulanmıştır. Günümüzün eğitim stratejisini ve anlayışını belirlerken geçmişin tecrübesinden de faydalanmak gerekir. Eğitim alanında yapılan araştırmalar arasında geçmişte yaşamış ve tarihte iz bırakmış âlimlerin çalışmalarının da incelenmesi, çağımızın eğitimcilerinin farklı açılımlar kazanmalarını sağlayabilir.

Daha çok fıkıhçılığı ile ön plana çıkmış olmasına rağmen, İmam-ı A'zam Ebu Hanife (ö. 150/767) gibi yüzlerce öğrenci yetiştirdiği kaynaklarımızda kayıtlı olan bir âlimin yetişmesindeki etkenler, yetişme ortamı ve onun eğitim alanındaki çalışmalarının ortaya konulması, alanın araştırmacısının dikkatle incelemesini gerekli kılan çalışmalar arasında sayılabilir. Ebu Hanife'nin yetiştirdiği öğrencilerin arasında İmam Ebû Yusuf (ö. 182/798), İmam Muhammed (ö. 189/805) ve İmam Züfer (ö. 158/775) gibi Hanefî mezhebinin önde gelen âlimlerin de bulunduğu kırk kadarının, ictihat edecek dereceye ulaşmış olması,¹ bir araştırmacı olarak onun bu başarısının sebeplerine, eğitim anlayışına, metotlarına ve onun bu alandaki çalışmalarına ilgimizi artırmaktadır.

Bu çalışma, bu anlayışla yapılmış olup genel hatlarıyla Ebu Hanife'nin eğitimcilik yönünü ortaya koyma amacını taşımaktadır.

II. Ebu Hanife'yi Başarılı Bir Eğitimci Kılan Dinamikler

1. Yetişme Ortamı

Ebu Hanife 80/699 yılında, Müslüman bir ailede dünyaya gelmiştir.² 150/767 yılında da vefat etmiştir. Doğduğu şehir Irak bölgesinde yer alan Kûfe'dir. Kûfe o dönemin en büyük şehirlerinden birisidir. Eski medeniyetlerin beşiği olan Irak bölgesi çeşitli milletlerin, kavimlerin, cemaatlerin ve anlayışların yer aldığı kültürel anlamda zengin ve renkli bir bölgedir. Irak Bölgesinde Hıristiyan mezhepleri, İslam'dan önce çeşitli mektepler kurmuştur. Bölgede, Süryanilik yanında çeşitli dinler ve anlayışlar da mevcuttur. Kurulan bu mekteplerde, Yunan ve İran Felsefesi ders olarak okutulur, farklı din ve mezheplere ait düşünceler tartışılırdı. Şia, Haricilik, Mutezile gibi ekollerin görüşleri gündemde idi. En önemlisi, Sahabe'nin eğitiminden geçmiş olan Tabiin'in büyükleri bu bölgede bulunuyordu. Her yerde ders halkaları ve yoğun bir ilmi çalışma vardı.³ Ebu Hanife böyle bir ortamda yetişmiş, Irak'ın bu müstesna ilim ve fikir ortamından sonuna kadar istifade etme fırsatı bulmuş, bu fırsatı en güzel şekilde değerlendirmiştir.

Hayatının büyük bölümünü Emeviler döneminde geçiren Ebu Hanife, bu dönemdeki siyasi çalkantılara ve entrikalara şahit olmuş, pek çok hükümdarı tanıma fırsatı bulmuş ve nihayet Emeviler'in yıkılışını görmüştür. Abbasiler Döneminin ilk

¹ Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmî'l-A'zam*, II, 218.

² Zehebi, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 391, 394; *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 13; Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 19.

³ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 20.

zamanlarına da şahit olan Ebu Hanife, her iki devlete ait dönemin tecrübesine sahip olmuştur.

Ebu Hanife'nin, kendi yetiştirdiği ortam ile ilgili, "Ben ilim ve fıkıh ocağında yetiştim. İlim erbabıyla oturup kalktım. Fakihlerden en değerli birine devam ettim."⁴ dediği kayıttır.

Farklı iki devlet ortamında ve çeşitli milletlerin, dinlerin, inançların, mezheplerin, ekollerin, anlayış ve tartışmaları arasında bulunması ve her anlayıştan insanla görüşüp fikir alışverişinde bulunması, yani yaşadığı çevre ve bu çevreden elde edilmesi gerekenlere sahip olma çabası Ebu Hanife'nin yetişmesinde önemli bir yere sahiptir.

2. İyi Bir Eğitim Almış Olma ve Alan Bilgisine Hâkimiyet

VI. yüzyılın sonlarında Kûfe'de doğan Ebu Hanife, küçük denilebilecek yaşlarda Kur'an'ı hifzetmiş,⁵ dönemin en bilgili ve en meşhur âlimlerinden dersler almıştır.

O'nun en meşhur ve uzun süre istifade ettiği hocası Hammad b. Ebu Süleyman'dır (ö. 120/738). Ebu Hanife, "Fakihlerden en değerli birine devam ettim." sözüyle hocası Hammad'ı kastetmektedir.⁶

Kıraat ilmini Kıraât-ı Seb'a âlimlerinden Âsım b. Behdele'den (ö. 127/745) almıştır.⁷ Enes b. Malik (ö. 91/711-12) ve bazı sahabilerle tanışma fırsatı bulmuştur.⁸ Abdullah b. Abbas'ın kölesi İkrime (ö. 105/723), Abdullah b. Ömer'in azatlısı Nâfi' (ö. 117/735), Abdurrahman b. Hüzmüz el-A'rec (ö. 117/735), Adiy b. Sabit (ö. 116/734), Amr b. Dinar (ö. 126/744), Zeyd b. Ali Zeynelâbidîn (ö. 122/740), Muhammed el-Bâkır (ö. 114/733), Ata b. Ebî Rebâh (ö. 115/733), Katâde b. Diame (ö. 117/735) ve Cafer Sâdık (ö. 148/765) gibi pek çok âlimden hadis öğrenmiş, ilim almıştır.⁹

Dil alanında da eğitim gören Ebu Hanife, sarf, nahiv yanında şiir ve edebiyat alanlarında da kendisini yetiştirerek, alanının dilini çok iyi öğrenmiştir.¹⁰

Yetiştirdiği ortam olan Kûfe ve Basra'da farklı anlayışların yoğun olması sebebiyle Ebu Hanife'nin, özellikle gençlik dönemlerinde, bu ortamda giriştiği pek çok tartışma ile cedel ve mantık alanında oldukça ileri bir seviyeye ulaştığı söylenebilir. Onun bu alandaki çabaları, güçlü bir akıl yürütme yeteneğine ve hazırcevaplılığa sahip olmasının en önemli sebepleri arasında sayılabilir.¹¹

⁴ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 25.

⁵ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 24.

⁶ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 25.

⁷ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 68.

⁸ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 18, 19; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 23-26,31; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 14; Suyûtî, *Tebyüzü's-Sahîfe*, s. 13; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 59 vd.

⁹ Ebu Hanife'nin hocaları için bk. Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 391 vd. el-Mekki, *Menakibu Ebî Hanîfe*, s. 38, 40-43; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 62 vd.; Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 19.

¹⁰ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 396, 397; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 27; Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 455; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 24.

¹¹ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 21.

O dönemde Kûfe'de, temelde üç çeşit ders halkası vardır: İslam inanç esaslarının tartışılıp konuşulduğu ders halkaları, Hadis rivayetinin ve öğretiminin yapıldığı ilim halkaları, bir de fikhî konuların tartışıldığı ilim halkaları.¹² Pek çok dalda eğitim görerek bütün ilimlerden nasibini alan Ebu Hanife, sonunda fıkıh ilmine yönelmiş ve bu alanda karar kılmıştır.¹³ Dönemin fıkıh üstadı Hammad b. Ebu Süleyman'ın derslerine on sekiz sene devam etmiştir. Hocası Hammad'ın derslerine düzenli ve dikkatle devam etmekle birlikte, seçkin âlimlerden de dersler almıştır.¹⁴ Ebu Hanife bu konuda şöyle der:

“Hz. Ömer'in fikhını, Hz. Ali'nin fikhını, Abdullah b. Mesud'un fikhını ve İbn. Abbas'ın fikhını onların ashabından aldım.”¹⁵

Tabiinin büyüklerinden Abdullah b. Mübarek'in (ö. 181/797), “Allah bana Ebu Hanife ve Süfyan ile yardım etmeseydi, sıradan bir insan olurdu.”¹⁶ ve Ali b. Asım'ın (ö. 201/817), “İmam Ebu Hanife'nin ilmi, çağdaşlarının ilmi ile tartılsa onlara ağır basardı.”¹⁷ sözleri, onun iyi bir eğitim almış olması ve alanına hakimiyeti konusunda tatmin edici sözlerdir. Ebu Hanife'nin başarısının en önemli sebeplerinden birisi hiç kuşkusuz onun iyi yetişmiş olmasıdır.

3. Mesleki Yeterlilik ve Kendine Güven

Ebu Hanife, en temel inanç esasları da dâhil olmak üzere, hiçbir konuyu tartışmaya açmaktan çekinmemiştir. Âlimlerin, öğrencilerinin, halkın, kendi değerlerine inansın inanmasın hiç kimsenin sorularından korkmamış, edep dairesi içerisinde tartışmaktan, eleştirmekten ve eleştirilmekten çekinmemiştir. Öğrencileriyle de tartışmış, onların eleştirilerine ve itirazlarına sabırla karşılık vermiş, bastırmak, yıldırma yerine onları ikna yoluna gitmiştir.¹⁸

İlimde yeterliliği Ebu Hanife'ye büyük bir kendine güven kazandırmıştır. “Rasulullah'tan (s.a) ne gelmişse baş göz üstüne. Sahabeden ne gelmişse (içlerinden birisinin görüşünü) seçeriz. Bunların dışındakilere gelince, onlar adamdır, biz de adamız. (Onların ictihat ettiği gibi ben de ictihat ederim.)”¹⁹ sözü, onun kendine olan güvenini oldukça açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

4. Üstün Zeka ve Muhakeme Yeteneği

Ebu Hanife keskin bir zekâya, müstesna bir muhakeme yeteneğine ve ferasete sahipti.²⁰ Sorular karşısında donup kalmaz, cevaplarını kolayca bulurdu. Fikir-

¹² Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 21.

¹³ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 19, 20; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 23, 24.

¹⁴ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 26-27, 58.

¹⁵ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 27.

¹⁶ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 398; Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 461; Suyûtî, *Tebyüzü's-Sahîfe*, s. 25.

¹⁷ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 403; *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 32.

¹⁸ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 53 vd.

¹⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 401; *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 32-34; Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 504; Suyûtî, *Tebyüzü's-Sahîfe*, s. 32; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 24.

²⁰ Bk. Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 41, 42; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 46, 47; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 21.

ler kafasında adeta yıldırım hızıyla akardı. Tartışmalar sırasında tutulup kalmaz, delilleri peş peşe sıralardı.²¹

Kendisine, görmediği bir olayın şahitlerinin doğru şahitlik yaptıklarına yemin etmesi konusunda ısrar edilince:

Ne dersiniz, bir körün başını yarsalar, iki şahit kimin yardığına şahitlik etse, onların doğru şahitlik yaptıklarına dair köre yemin ettirilir mi? Benden de görmediğim bir şey hakkında yemin istiyorsunuz, cevabını vermiştir.²²

Emeviler zamanında ayaklanan Haricilerden Dahhak b. Kays (ö. 128/746) bir gün Küfe Mescidi'ne baskın yapar. Hariciler, kendilerinden başkalarının kanını helal saymaktadırlar. Dahhak, o sırada Mescitte bulunan Ebû Hanife'nin karşısına dikilir. Aralarında şu konuşma geçer:

Tövbe et!

Neden tövbe edeyim?

Neden olacak, Hz. Ali ve Muaviye ihtilafında hakemliği caiz gördüğün için tövbe edeceksin!

Beni öldürecek misin yoksa münazara mı yapacaksın?

Münazara yapalım. Münazara yaptığımızda bir şey hakkında ihtilafa düşersek seninle benim aramda hakem, arabulucu kim olacak?

İstediyin birini göster. Ebu Hanife Dahhak'ın adamlarından birine: Şuraya otur bakalım, ihtilaf edersek, ihtilaf ettiğimiz şey hakkında bizim aramızda hakemlik yapacaksın, der. Sonra Dahhak'a döner:

Aramızda bunun hükmüne razı mısın?

Evet!

İşte hakemliği sen de caiz gördün, kabul ettin.

Dahhak, Ebu Hanife'nin bu sözü karşısında apışıp kalır.²³

“Ebu Hanife'yi gördün mü?” diye sorduklarında, İmam-ı Malik gibi büyük bir âlim bile Ebu Hanife'nin parlak zekâsına, keskin muhakeme yeteneğine ve münazara gücüne hayranlığını açıkça ortaya koymuştur:

*Evet. Şu (ağaç) direği bile, sağlam deliller ortaya koyarak altına dönüştüren bir adam gördüm.*²⁴

5. Ekonomik Özgürlük

Ebu Hanife varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş, yetişkinlik çağlarında da ticaretle uğraştığından ekonomik sıkıntılar çekmemiştir. İlim hayatına atıldıktan sonra da hayatının sonuna kadar ticaret işini ortakları ve adamlarıyla yürütmüş, böylece hem kendisini yetiştirme hem de eğitim öğretim faaliyetleri için oldukça geniş zaman kazanma imkânı bulmuştur.²⁵ Bir başka deyişle, eğitim öğretim Ebu Hanife'nin

²¹ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 48 vd.; el-Mekki, *Menakibu Ebî Hanife*, s. 143, 144; Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 54.

²² Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 477; Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 55.

²³ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 55.

²⁴ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 463; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 399; Suyûtî, *Tebyüzü's-Sahife*, s. 25.

²⁵ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 25, 28.

geçimini sağlama aracı olmamıştır. Eğitim öğretim onun asıl işi olmakla birlikte o, ne devletten ne de öğrencilerinden eğitim öğretim faaliyetleri için ücret talep etmiştir. Aksine Ebu Hanife, bizzat kendisi öğrencilerine maddi yardımlarda bulunmuş, onların geçim sıkıntısı yaşamadan eğitim öğretimlerini sürdürmelerine imkân tanımaya çalışmıştır. Onun başarısının en önemli sebepleri arasında, ekonomik özgürlüğe sahip olması sayılabilir.

6. Seyahatlerle Dolu Aktif Bir Hayat

Ebu Hanife, ticaretle meşgul olması sebebiyle sık sık çevre beldelere seyahat etmiştir. Gittiği yerlerde ticaretini de yapmış, ama mutlaka o yörenin ilim erbabı ve fikir adamlarına da uğrayarak, onlardan bilgi ve fikir alışverişinde de bulunmuştur.²⁶

Bu seyahatler onu Kûfe'de kapalı kalmaktan kurtarmış, başka şehirler, hayatlar, ortamlar tanınmasına, bir anlamda yaşadığı çağı ve şartları tanınmasına yardımcı olmuştur. Özellikle de, kendi bilgi ve tecrübelerini, eğitim öğretim faaliyetlerini, başka beldelerdeki eğitimcilerin bilgileriyle, eğitim öğretim faaliyetleriyle karşılaştırmasına ve verimli sonuçlar elde etmesine imkân tanımıştır.

7. Kendini Sürekli Yenileme

Ebu Hanife'nin kendi alanında otorite olması, öğrenme azmi ve gayretiyle de izah edilebilir. Nerede bir âlim varsa onunla görüşmesi, nerede bir ilim meclisi varsa orada bulunmaya çalışması bunu açıkça ortaya koymaktadır. İslam'a gönülden bağlı, abid bir kimse olması, sürekli hakikatin peşinde koşması ve hakikat üzere bir hayat yaşamaya çalışması yanında, Iraklılar arasında "hanife" adı verilen, ihtiyaç anında not almasını sağlayacak bir divit ya da hokkayı sürekli yanında taşıması sebebiyle de kendisine "Ebu Hanife" künyesi verilmiştir.²⁷ Sapık olarak nitelendirilen bazı fırkaların müntesipleri ile dahi görüşüp tartışması, onlara bir şeyler öğretmenin yanında, onlardan bir şeyler kazanmaya da çalışması,²⁸ oldukça meraklı ve araştırmacı bir kimse olduğunu göstermektedir.

Ebu Hanife'yi, hayatı boyunca sürekli kendisini yenileyen bir eğitimci olarak görüyoruz. Gezmiş, insanlarla görüşmüş ve mutlaka o beldenin âlimlerini bulup onlarla sohbetler etmiş, bilgi ve fikir alışverişinde bulunmuştur. Örneğin, Medine'ye her gittiğinde mutlaka İmam Malik b. Enes'e uğramış, hal hatır sormuş, onunla ilmi müzakerelerde bulunmuştur. İmkânı oldukça İmam Evzâî ile görüşmüş, fikir alışverişinde bulunmuştur.²⁹ Özellikle Mekke, Hac mekânı, dolayısıyla da İslam'ın merkezi olması sebebiyle pek çok âlimin, düşünürün sık sık ziyaret ettikleri bir beldedir. Ebu Hanife Hac için ya da ticaret için Mekke'ye uğradığında mutlaka oraya gelen ilim ve düşünce adamlarıyla oturup konuşmuş, onlarla çeşitli konuları tartışmıştır. Nereye gitmişse mutlaka orada adeta bir ilim panayırını kurmuş, öğretirken öğrenmiş, öğrenirken öğretmiştir.

²⁶ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 26, 27, 69.

²⁷ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 23.

²⁸ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 24.

²⁹ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 69.

İyi bir eğitimcinin en önemli varlıklarından bir tanesi, kendisine ait bir kütüphanedir. *Hanîfe'sini*, yani divit ve hokkasını yanından hiç ayırmayan Ebu Hanife'nin, kendisine ait bir kütüphanesinin de olduğunu, Yahya b. Nasr'ın, "*Ebu Hanife'nin evine gittim, baktım bir oda kitaplarla dolu.*"³⁰ sözlerinden anlıyoruz.

8. Yaşadığı Çağı ve Şartlarını İyi Tanımak

Ebu Hanife, aktif hayatı sayesinde, kapalı, statik ve hayattan kopuk bir anlayış yerine, açık, özgür, hareketli, ufku oldukça geniş, diyalektik ve güçlü bir anlayışın sahibi olmayı başarmıştır. Hayatın içinde yer almış, aldığı eğitim, seyahatleri, araştırmacılığı ve ticaret adamı olması sayesinde psikolojik, sosyolojik, ekonomik, yönetim ve idare gibi pek çok açıdan çağının şartlarını, sorunlarını ve ihtiyaçlarını tanıma fırsatı bulmuştur.³¹

9. Zamanı Verimli Kullanmak

Asıl uğraşı eğitim öğretim faaliyetleri olmakla birlikte Ebu Hanife, ortaklar tutarak eğitim öğretimle ticareti bir arada yürütme başarısını göstermiş bir öğretmendir. Dahası, ne eğitim öğretim ne de ticaret, onun diğer sorumluluklarını yerine getirmesine engel olabilmıştır. O bu konuda şöyle der: İşimi üçe ayırdım: Üçte birini kendime, üçte birini anneme ve babama, üçte birini de hocam Hammad'a.³²

Hayatını dikkatle planlayan ve zamanı oldukça verimli kullanmayı bilen Ebu Hanife, ilme, kendisine ve ailesine, anne babasına ve çevresine de yeterince zaman ayırmayı başarabilmiştir.

Cumartesi gününü ailesine ayırmıştı. O gün ne ilim meclisine gelir ne de alışverişe giderdi. Ev ve bahçe işlerine bakardı. Diğer günlerde, kuşluk vaktinden ikindiye kadar zamanını alışverişte geçirirdi. Cuma günleri dost ve yakınlarına evinde ziyafet verirdi. Onlara çeşit çeşit yemekler hazırlatırdı.³³ Ramazan ayında evlerine çok uzak yerlere gece namazı kılmaya giderken annesini de götürür, seherlere kadar birlikte gece namazı kılarlardı.³⁴

Bu bilgiler ışığında, İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin zaman bilincine sahip bir insan olduğu ve bu bilincin onu başarıya götüren en önemli sebepler arasında yer aldığı söylenebilir.

10. Örnek Kişilik

Ebu Hanife, inandıklarını ve öğrettiklerini yaşayan bir öğretmen olmayı başarmıştır. Yaşadığı hayat ile çevresine, özellikle de öğrencilerine model bir öğretmen olmuştur.³⁵

³⁰ el-Meys, *Şerhu Müsnedi Ebû Hanife*, s. 10.

³¹ Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 68, 69.

³² Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 63.

³³ el-Mekki, *Menakibu Ebî Hanife*, s. 196; Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 28 (dipnot); Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 61.

³⁴ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 62, 63.

³⁵ Bk. Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 482 vd.; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 43 vd. 51 vd.; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 399; *Menâkibü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 16-18, 20 vd.; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 37 vd.

Üstün bir ahlaka sahip olan Ebu Hanife'nin ticaret ahlakına ve cömertliğine bakarak onun bu konularda Hz. Ebu Bekir'e benzediği söylenmiştir.³⁶ Ebü'l-Ahvas'ın (ö. 179/795) Ebu Hanife hakkında yemin ederek söylediği şu söz, onun örnek kişiliği ve güzel ahlakı konusunda fikir vermesi açısından önemlidir:

*"Biri ona üç gün sonra kesinlikle öleceğini söylese, yapmakta olduğu ameline bu haber üzerine ekleyeceği üstün bir şey olmazdı."*³⁷

Ebu Hanife'nin doğru, dürüst, haramlardan uzak, temiz bir hayat yaşamadaki hassasiyeti ile ilgili, ortağıyla arasında geçen bir olay dikkate şayandır:

Bir gün Ebu Hanife, ortağını elbise satması için gönderirken, bir elbisenin kusurlu olduğunu ve onu satarken müşteriye bunu mutlaka söylemesi gerektiğini sıkıca tembih eder. Ancak ortağı elbisenin kusurunu söylemeyi unutup kusurlu elbiseyi sağlam elbise fiyatına bir müşteriye satar. Kime sattığını da bilemez. Ebu Hanife bu durumu öğrenince o mallardan alınan otuz bin dirhemini tamamını sadaka olarak dağıtır.³⁸

İlimde yeterliliği, ekonomik özgürlüğü, özellikle de sağlam inancından kaynaklanan kendine güveni, ahlâk yapısı ve karakteri sebebiyle Ebu Hanife, hayatı boyunca eğilmeyen, bükülmeyen, boyun eğmeyen bir âlim, bir eğitimcidir. O, hayatı boyunca, ucuz menfaatlerle satın alınabilen, ezilebilen, yöneticilerin ve ileri gelenlerin menfaatleri doğrultusunda istikamet değiştirebilen bir karakterden oldukça uzak bir çizgi izlemiştir. Her durum, şart ve ortamda, ilmin, âlimin, öğretmenin vakarını korumuştur. Bunları zedeleyecek davranışlarda bulunmak bir tarafa, bu uğurda hayatını bile feda etmiştir.³⁹

III. Eğitim Öğretime ve Öğretmene Önem

Ebu Hanife'nin başarısının kaynaklarından birisi de onun, ilme, âlime, eğitim öğretime büyük önem vermesi, yaptığı işe olan büyük inancı ve aşkıdır. Kendine olduğu kadar aynı işi yapan meslektaşlarına da büyük saygı duymuş, her fırsatta onlara yardımcı olmaya çalışmıştır. Meslektaşlarının başkalarına muhtaç olmaları, toplumdaki saygınlıklarını kaybetmemeleri, her zaman üstünlüklerini koruyabilmeleri için özel gayret sarf etmiştir. Bu nedenle o, her yıl, ticaretten kazandığı paranın bir kısmını biriktirir, biriktirdiği bu parayla Bağdat'ta bulunan âlimlerin, eğitim öğretim faaliyeti yapan hocaların yiyecek ve giyecek ihtiyaçlarını alıp gönderir, artanını da nakit olarak teslim eder ve onlara şöyle derdi:

*İhtiyaçlarınıza harcaşın ve Allah'tan başkasına da hamd ve teşekkür etmeyin. Ben size kendi malımdan bir şey vermiş değilim. Bu, benim elimle Allah'ın size ulaştırdığı bir lütfudur.*⁴⁰

³⁶ Ebu Zehre, *Ebü Hanife*, s. 29.

³⁷ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 47.

³⁸ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 490; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 46; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 41; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 44.

³⁹ Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 401, 402; *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 48; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 70.

⁴⁰ Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 57; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 42; Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 46.

Kendisine ve ailesine bir tek elbise ya da bir tek elma dahi olsa, mutlaka aldığından ayısından âlimlerin ileri gelenlerine de almak suretiyle⁴¹ adeta tüm alimleri kendinden, kendi ailesinin fertlerinden saymıştır.

Oğlu Hammad'a Fatıha Suresini öğreten hocaya beş yüz (başka bir rivayete göre bin) dirhem gönderince, hoca şaşırıp bir halde Ebu Hanife'nin huzuruna gelerek,

Ben ne yaptım ki bu kadar parayı bana gönderdin! diye itiraz etmiş, bunun üzerine Ebu Hanife çocuğunun öğretmenine şu karşılığı vermiştir:

*Oğluma öğrettiğini küçük görme! Vallahi elimde bundan daha fazlası olsaydı hiç kuşkusuz onu verirdim!*⁴²

1.1. Etkili Hitabet ve Giyim Kuşama Dikkat

Kaynaklar bize Ebu Hanife'nin oldukça belîğ, düzgün, açık ve anlaşılır, yerinde ve zamanında az, öz, şiirden daha ince ve etkili, coşkun bir ırmak gibi akıcı, tok ve etkileyici bir konuşma tarzı olduğunu aktarıyor.⁴³ Onun bu özelliğinden yola çıkarak derslerinin açık, anlaşılır, etkili ve akıcı olduğunu söylememiz mümkündür. Oldukça kibar ve dengeli bir insan olan Ebu Hanife'nin, kaba, katı ve haddini aşan söz ve davranışlar karşısında bile sabır ve nezaketini korumayı bilen bir şahsiyete sahip olduğu, kaynaklarda yer alan bilgiler arasındadır.⁴⁴

İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin, giyim kuşamının ve ayakkabılarının güzelliğine, düzgünlüğüne, temizliğine dikkat ettiği, elbisenin en iyisini giymeye çalıştığı, kaynaklarda geçen bilgiler arasındadır. Örneğin, sadece üst elbisesinin 30 dinar değerinde olduğu kaydedilmiştir.⁴⁵ Kılık kıyafet düzgünlüğü konusunda hassas olan Ebu Hanife, çevresini de bu hassasiyete davet etmiştir.

Bir gün, kendisini ziyarete gelenler arasından bir adamın kılık kıyafetinin kötülüğü dikkatini çeker. Meclis dağılırken o adamdan beklemesini rica eder. İki baş başa kalınca,

Şu seccadeyi kaldır, altında olanları al, der.

Adam seccadeyi kaldırır. Altından bin dirhem çıkar. Adam şaşırıp duraklar. Adamın durakladığını gören Ebu Hanife sözlerine devamla,

Al bu dirhemleri, onunla kılığımı kıyafetini değiştir, der. Adam,

Ben zenginim, bunlara ihtiyacım yok, diye itiraz edince, Ebu Hanife adama şu cevabı verir:

Sen Hz. Peygamber'in şu hadisini duymadın mı: *"Allah, nimetinin eserini kullunun üzerinde görmeyi sever."* Sen şu halini değiştirmelisin ki dostların da senin için kederlenmesin.⁴⁶

⁴¹ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 43; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 59, 60.

⁴² el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 42. Bk. Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 494; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 58.

⁴³ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 476; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 399; *Menâkabü'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 18, 32; Zirîklî, *el-A'lâm*, VIII, 36; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 50.

⁴⁴ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 52, 53; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 59, 63 vd.

⁴⁵ Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 30; Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 461.

⁴⁶ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 494; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 58; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 30.

Kişisel bakımı konusunda oldukça titiz olan Ebu Hanife, toplum içinde ve özellikle de öğrencilerinin yanında içi gibi, dışının da temiz ve düzgün olmasına dikkat etmiştir. Ders esnasında Hocası Hammad gibi o da resmi ortamlarda giyilen Kalansüva adında uzun siyah bir elbise giymiş, güzel kokular kullanmayı da ihmal etmemiştir. Onun kullandığı bu güzel kokular sebebiyle, geldiğinin uzaklardan fark edildiği, çevresi ve öğrencileri tarafından aktarılan bilgiler arasında yer almıştır.⁴⁷

1.2. Özgün Öğretim Metodu

Ebu Hanife'nin yaşadığı dönemde, geniş Kûfe Mescidi'nde çeşit çeşit ilim halkaları oluşturulurdu. Her hocanın bir ilim halkası olur, her birinde inanç esasları, kıraat, hadis, fıkıh gibi farklı dersler okutulurdu. Bu ilim halkalarının en geniş Ebu Hanife'ye aitti ve Ebu Hanife bu mescitte, Hocası Hammad'ın vefatıyla boşalan makamında fıkıh ilmi okuturdu.⁴⁸

Ebu Hanife öğrencilerini etrafında halka şeklinde oturarak derslerini yapıyordu. Bu düzen, dönemin en yaygın oturma düzeni idi.⁴⁹ Hocalarının etrafında halka şeklinde oturan öğrenciler, ders ve tartışmalar sırasında birbirlerini rahatlıkla görebiliyorlardı. Önde ya da arkada kalan olmadığından her öğrenci eşit oranda derse katılma fırsatına sahip oluyordu. Halka şeklindeki oturma düzeni, hepsini görebilmesi sebebiyle hocaya da öğrencilerini kontrol etme ve yönetme imkânı sağlıyordu.

Kaynaklarda yer alan parça parça bilgileri bir araya getirip bakıldığında Ebu Hanife'nin, çağına göre oldukça farklı, özgün bir eğitim-öğretim metodu kullandığı söylenebilir:

Ebu Hanife, kendi ders halkasında tekdüze, sıkıcı, tek taraflı ve öğrenciye üst perdeden cümlelerle dersi dikte ettiren bir ders metodu kullanmamıştır. Dersi öğrencileriyle birlikte işlemiş, beyin fırtınası, müzakere ve münazara ortamı oluşmasını sağlamıştır. İşlenmesi gereken konuyu ortaya atar, o konu hakkında öğrenciler sırayla söz alır, her biri delillerini tek tek sıralayarak kendi görüşlerini söylerdi. Ortaya konulan görüşlere itirazlar yapılır, itirazlara cevaplar verilir, belli bir düzen ve saygı çerçevesinde konu hakkında konuşmak isteyen herkes konuşurdu. Ebu Hanife, herkesi sabırla ve dikkatle dinlerdi. Bir konu bazen haftalarca tartışılır, deliller çarpışır, mesele iyice olgunlaşırdı. En sonunda Ebu Hanife de görüşünü söyler, birlikte sonuca ulaşılmaya çalışılırdı. Yapılan bu büyük beyin fırtınası sırasında öğrenciler, Hocaları Ebu Hanife'nin görüş ve delillerine çekinmeden itirazlarda bulunurlar, eleştirilerini delilleriyle ortaya koymaya çalışılırdı. Hoca ve talebeleri konunun çözümüne kendilerini öyle kaptırırlardı ki, bu yüzden bazen Kûfe Mescidi'nde gürültüler olur, sesler yükselirdi. Mesele bütün yönleriyle incelendikten sonra birlikte sonuca bağlanır, varılan karar yazıya geçirilirdi. Bir konunun çözü-

⁴⁷ Bk. Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 454; Zehebî, *Siyeru A'lâmî'n-Nubelâ*, VI, 399; *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 16; 16,17; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 63, 64.

⁴⁸ Şık'a, *el-İmâmü'l-A'zam*, s. 61-63.

⁴⁹ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 37; Şık'a, *age*. s. 61, 62.

mü onlar için büyük bir zafer olur, Kûfe Mescid'i bu zaferin heyecanı ve Allah'a şükürün bir gereği olarak alınan tekbir sesleri ile inlerdi.⁵⁰

Bir keresinde, Süfyân b. Uyeyne (ö. 198/814) Kûfe Mescidi'ne Ebu Hanife'nin yanına uğrar. O sırada Ebu Hanife derstedir ve öğrencileri etrafında halka olmuş hararetili hararetili bir konuyu tartışmaktadırlar. Bir ara kendilerini tartışmaya kaptıran öğrencilerin sesleri fazlaca yükselir. Süfyân b. Uyeyne dayanamayıp Ebu Hanife'ye sorar:

Mescitte ses yükseltmeyi onlara yasaklamıyor musun!

Ebu Hanife'nin Süfyân b. Uyeyne'ye cevabı nettir:

Onları rahat bırak! Onlar ancak bu şekilde anlayıp kavrayabiliyorlar.⁵¹

Bu bilgiler bize, Ebu Hanife'nin, çağdaş dünyada son zamanlarda üzerinde durulan tartışma, beyin fırtınası, öğrenmeyi öğretme gibi pek çok metodu o dönemde kullandığını göstermektedir. Özgür ve ileri görüşlü bir eğitim anlayışına sahip olan Ebu Hanife, konuları katı bir üslupla öğrencilerine anlatıp dikte ettirmiyor, öğrencilerini bastırma, sindirme yoluna gitmiyordu. Aksine, sorular soruyor, öğrencilerine cevap verebilme imkân ve ortamı sağlıyor, öğrencilerinin de ona istedikleri soruyu sormalarına, hatta kendisine itiraz etmelerine izin veriyordu. Bu metot öğrencilerinin özgürce akıl yürütme yeteneklerinin ve medeni cesaretlerinin artmasını sağlıyordu.

Ebu Hanife, ders esnasında ilgi ve heyecan uyandırarak öğrencide yüksek bir motivasyon oluşturuyor, herkesin fikrini sabırla, saygıyla tek tek dinliyor, ortaya atılan farklı fikirler meselenin çözümü konusunda dersi daha ilgi çekici hale getiriyordu. Uyguladığı bu aktif öğretim metodu sayesinde Ebu Hanife, öğrencilerine konuya ilgisiz ve pasif kalma fırsatı vermiyordu. Aksine onları öylesine dersin içine çekiyordu ki, öğrenciler zamanın nasıl geçtiğinin farkına bile varmıyorlardı.

Ebu Hanife'nin hazırladığı bu ders ortamı, öğrencilerin pek çok yönden gelişmelerine imkân tanınması açısından önemlidir. Statik bir şekilde ders anlatmak yerine, meselenin çözümünü –tabiri caizse- bin bir emek ve uğraşla öğrenciye bulduran Ebu Hanife, böyle yapmakla öğrencilerine akıllarını azami derecede kullanma imkânı tanıyor, kapasitelerini zorluyor, düşünmeyi, düşünme ve fikir üretmenin yollarını, yöntemlerini öğretiyordu denebilir. Ebu Hanife'nin ders metodunun, üretilen fikri açıkça ortaya koyabilme cesareti, karşısındakini incitmeden sunabilme nezaketi, hocanın fikri bile olsa eleştiri yapabilme ve yapılan eleştiriye delillerle ortaya koyabilme gibi, öğrencilerin pek çok yönden beceri kazanmalarını sağlayan bir metot olduğu söylenebilir.

Öğrenmeyi ve öğretmeyi bu şekilde aktif bir hâle getiren Ebu Hanife'nin, ders esnasında sorunu öğrencilerine çözdürmekle kalmadığını, en sonunda öğrencileriyle birlikte yüksek sesle tekbirler getirmek suretiyle, zafer sevinci, birlik ve

⁵⁰ Bk. el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 62; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 25; Şık'a, *age*. s. 61 -65; el-Mekki, *Menakibu Ebî Hanîfe*, s. 391; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 27, 57, 70, 71, 167,168; Ünal, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı*, s. 21,22.

⁵¹ Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe*, s. 35.

kardeşlik duygusu yanında, sonraki dersler için öğrencilerinde düzeyi yüksek bir öğrenme arzusu da uyandırdığını görüyoruz.

1.3. Öğrenci Öğretmen İlişkisi

Kaynaklarda yer alan, öğrencilerine yaklaşımı ve öğretmen-öğrenci ilişkileri konusunda Ebu Hanife'nin ortaya koyduğu uygulamalar, hayranlık uyandıracak derecededir.

Ebu Hanife, öğretim mekânına gelip, öğrencilerine sadece ders veren sonra da çıkıp giden bir hoca olmamıştır. Her şeyden önce Ebu Hanife, öğrencilerini bütün kalbiyle seven bir öğretmendir. Öğrencilerine sevgi dolu, saygın, seviyeli ve arkadaş edasıyla yaklaşır, dostça davranır, adeta onlara bütün ruhunu ve kalbini verirdi. Onlara iltifatlar eder, şöyle derdi:

*Siz benim kalbimin sevinci, hüznümün tesellisiniz!*⁵²

Bu sözler, gerçek bir âlimin ya da gerçek bir eğitimcinin öğrencisine bakış açısını ortaya koymaktadır.

Ebu Hanife, öğrencilerine çok düşküdü. Onların üzerine öylesine titrerdi ki bundan dolayı Ebu Hanife hakkında, "*Herhangi birinin üzerine bir sineğin konması bile ona sıkıntı verir*" denilirdi.⁵³ Hastalandıklarında onları defalarca ziyaret eder, hastalıklarıyla yakından ilgilenirdi.⁵⁴ İlim yolunun yolcuları olmaları sebebiyle onların başkalarına el açmalarını, ezilmelerini ve toplumda horlanmalarını istemezdi. Ticaretten kazandığı paradan önce öğrencilerine sonra ailesine pay ayırır, ihtiyaç durumlarına göre her birisine yıllarca düzenli burs verirdi. Derste ve ders dışında ayrı ayrı her bir öğrencisinin ruhsal durumlarını ve gelişmelerini gözlemler, ihtiyaçları olduğunda onların yanında yer alır, dertleriyle dertlenir, sorunlarını çözmek için kafa yorar, tatlı ve yapıcı nasihatler eder, her durumda hem maddi hem de manevi destek sağlayarak öğrencilerine sahip çıkardı. Onların sürekli hayrını gözetirdi. Onlara ders dışında özel zaman ayırırdı. Geçim sıkıntısı olanlar varsa sıkıntılarını giderir, aileleriyle ilgilenirdi. Öğrencilerini ders halkasından koparacak, eğitim ve öğretimlerine engel olacak ne varsa mutlaka onu ortadan kaldırmaya çalışırdı. Evlenme çağına gelenlerle bizzat ilgilenir, maddi durumu uygun olmayanların masraflarını karşılayarak düğünlerini yapar, kızların çeyizlerini hazırlardı.⁵⁵

Şüreyk (ö. 177/793) onun hakkında şöyle demiştir:

Kim onun öğrencisi olmuşsa onu zenginleştirdi. Hem öğrencisine hem de öğrencisinin ailesine yardım yapardı. Öğrencisi öğrenimini tamamladıktan sonra da ona: "*Helali ve haramı öğrenmek suretiyle en büyük zenginliğe ulaştın.*" derdi.⁵⁶

⁵² Zehebî, *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanife*, s. 28.

⁵³ Şık'a, *age*, s. 67.

⁵⁴ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 478; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 54.

⁵⁵ Bk. el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 42, 43, 48, 49; Ebu Zehre, *Ebû Hanife*, s. 70, 71; Şık'a, *age*, 66-69; Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 478, 479.

⁵⁶ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 43; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanife*, s. 59.

Ebu Hanife'nin, öğrenciyi kazanma, ona saygın bir kişilik kazandırma, derse ve başarıya motive etme gibi pek çok yönden ele alınabilecek bu yaklaşımı, onun öğretmenlikteki üstün başarısını, tartışmasız bir şekilde ortaya koymaktadır.

1.4. Ahlâk Eğitimine Önem

Ebu Hanife öğretim yanında eğitime, özellikle de güzel ahlak eğitimine büyük önem vermiştir. Hem güzel ahlakıyla öğrencilerine canlı bir örnek olmuş hem de öğrencilerinin şahsında ilmin ve güzel ahlakın bütünleşmesi için ayrıca çaba göstermiştir. Bunun için zaman zaman öğrencilerine müşfik nasihatlerde bulunmuş, onları iyiye, güzele, doğruya yönlendirmeye çalışmıştır. Bu konuda Ebu Yusuf'a, Yusuf b. Halid es-Semti'ye, Nuh b. Ebi Meryem el-Cami'ye vasiyetleri meşhurdur.⁵⁷

Oğlu Hammad'ın (ö. 176/792) özellikle İslam inanç esasları ile ilgili tartışmalar yaptığını görünce ona ve öğrencilerine tartışmayı yasaklamıştır. Öğrencileri,

Bizi engelliyorsun, fakat biz senin bu konularda tartıştığını görüyoruz, diye itiraz edince,

Biz tartışırken, arkadaşımızın ayağı kayar korkusuyla başımızın üzerinde kuş varmış gibi tartışırız. Siz ise arkadaşınızın kayıp düşmesi için tartışıyorsunuz. Kim arkadaşının ayağının kaymasını isterse arkadaşının küfre düşmesini istiyor demektir. Kim de arkadaşının küfre düşmesini isterse, daha arkadaşı küfre düşmeden kendisi küfre düşmüş demektir.⁵⁸

Derslerini tartışma metodu ile yapan, bu esnada öğrencileriyle hiçbir konuyu tartışmaktan çekinmeyen Ebu Hanife, bu yasağı ile tartışmaların hakikati bulmak için yapılması gerektiğini, niyetler bozulduğunda tartışmanın çok zararlı bir yol olabileceğini öğrencilerine öğretmek istemiştir.

İlim gibi önemli bir gücü, değeri öğreterek öğrencilerini oldukça donanımlı yetiştirmeye çalışan Ebu Hanife, ilim öğrenmede niyetin önemine zaman zaman dikkat çekmiş ve öğrencilerini şu sözlerle uyarmıştır:

Kim dünya için ilim öğrenirse, onun bereketinden mahrum kalır ve öğrendiği ilim kalbine yerleşip kök salmaz. Kim de din için ilim öğrenirse, ilmi konusunda berekete kavuşur, öğrendiği ilim kalbine yerleşip kök salar ve ondan o bilgiyi alan kimse-ler de fayda görür.⁵⁹

1.5. Alanda Yeterliliğe Önem

Ebu Hanife, alanda yeterliliğin gerekliliğine inanmıştır. Yeterli olmadan ders halkaları oluşturup eğitim öğretim faaliyetlerini yürütmenin uygun olmayacağı kanaatindedir. Onu bu kanaate yönelten sebep, her şeyden önce gençlik çağlarında yaşadığı şu tecrübesidir:

Daha önce pek çok ilim dalında eğitim görmüş olan Ebu Hanife, ders verme konusunda kendisini yeterli görür. Fakat olaylar istediği gibi gelişmemiştir. Yaşadıklarını kendisi şöyle anlatır:

⁵⁷ Ebu Zehre, *Ebü Hanife*, s. 71. Bk. Öztürk, *İmam-ı Azâm Ebü Hanife ve Eserleri*, İstanbul, 2010.

⁵⁸ Ebu Zehre, *Ebü Hanife*, s. 25.

⁵⁹ Şik'a, *age*. s. 66.

*Basra'ya geldim. Cevabını veremeyeceğim hiçbir sorunun olmadığını zannettim. Fakat bana öyle konulardan sorular sordular ki hiç birinin cevabını bulamadım. Sonunda kendi kendime "Ömrü boyunca Hammad'dan ayrılmayacağım" demeye başladım. Hammad'ın ömrünün sonuna kadar toplam on sekiz sene onun sohbetinde bulundum.*⁶⁰

Bu kararından sonra Hammad b. Ebu Süleyman'ın ders halkasına katılmış, onun dizi dibinde yıllarca eğitim görmüş, bu arada bölgede yaşayan diğer ilim ve fikir adamlarından ilim ve fikir alışverişinde bulunmayı da ihmal etmemiştir.

Ebu Hanife, bu eğitim sürecini yaşarken mescitte müstakil bir ilim halkası kurup öğrenci yetiştirebileceği zehabına bir kez daha kapılmış ve bunu denemiştir.⁶¹ Bu sırada hocası Hammad, iki ay süreyle Kûfe'den ayrılmak zorunda kalmış, gitmeden önce de ders yapması için kendi makamına en parlak talebesi Ebu Hanife'yi geçirmiştir. İki ay süren öğretmenliği sırasında Ebu Hanife, öğrenciler tarafından kendisine yöneltilen altmış kadar soruya cevap vermiştir. Hocası Hammad döndüğünde onun cevaplarından kırk tanesini onaylamış, yirmi tanesine de muhalefet etmiştir. Bu olay üzerine Ebu Hanife, hocası Hammad b. Ebu Süleyman vefat edinceye kadar bir daha böyle bir işe girişmemiştir.⁶²

Ebu Hanife, hocası hayatta iken ders verecek seviyeye gelmiş, onun icazetiyle zaman zaman dersler de vermiştir.⁶³ Ancak Ebu Hanife'nin asıl öğretmenliği hocası Hammad'ın vefatından sonra yani, kırk yaşına gelip her türlü olgunluğa ulaştığı bir zamanda başlamıştır.⁶⁴

İşte böyle bir tecrübe ve anlayışa sahip olan Ebu Hanife, eğitim ve öğretim konusundaki aynı yeterlilik ve olgunluğu öğrencilerinde de aramıştır.

Bu konudaki çarpıcı örneklerinden biri şudur:

Bir gün öğrencilerinden Ebu Yusuf, kendisini yeterli görüp müstakil bir ders halkası kurarak ders okutma vakti geldiği zehabına kapılır ve mescidin bir köşesinde ders vermeye başlar. Bunu öğrenen Ebu Hanife yanındakilerden birine şöyle der:

Yakup'un (Ebu Yusuf'un) meclisine git ve ona şu meseleyi sor: Bir adam iki dirhem ücretle temizlemek üzere temizleyiciye bir elbise verse, elbisesini almak için gittiğinde, temizleyici önce elbiseyi aldığını inkar etse, aradan birkaç gün geçtikten sonra tekrar gidip istediğinde temizleyici bu defa elbiseyi temizlenmiş bir halde verse; temizleyicinin temizleme ücretini almaya hakkı var mıdır? diye sor. Eğer "Evet, vardır" derse, "yanıldın" de. Şayet "yoktur" derse yine "yanıldın" cevabını ver.

Adam aldığı talimat üzere İmam Ebu Yusuf'a gider ve meseleyi sorar. İmam Ebu Yusuf:

Evet ücreti hak etmiştir, der.

Yanıldın, deyince biraz düşünür ve bu defa da

⁶⁰ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 457; Zehebî, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, VI, 398.

⁶¹ Bk. el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 60; Şik'a, *age*. s. 61.

⁶² Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 457; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 26, 27; Şik'a, *age*. s. 61.

⁶³ Ünal, *İmam Ebu Hanife'nin Hadis Anlayışı*, s. 21.

⁶⁴ el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 29; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 21, 22; Ebu Zehre, *Ebû Hanîfe*, s. 26.

Hayır, yoktur, cevabını verir. Adam yine,

Yanıldın, deyince, zeki talebe bu sorunun nereden geldiğinin farkına varır ve kalkıp Ebu Hanife'nin yanına gelir. İmam-ı Azam, Ebu Yusuf'u görünce:

Seni buraya getiren temizleyici meselesi olsa gerek, der. O da

Evet, cevabını verir.

Sübhanallah! Henüz icare konusunda bile cevap verme yeterliliğine ulaşmamış bir kimse kendisine güvenip meclis kurarak ders vermeye, Allah'ın dini hakkında konuşmaya ve insanlara fetva vermeye nasıl cesaret eder? Ebu Yusuf,

Ey Ebu Hanife, bu meseleyi bana öğret, diyerek ondan ricada bulunur. Ebu Hanife de meselenin çözümünü anlatır:

Eğer inkâr ederek gasp ettikten sonra temizlediye ücret istemeye hakkı yoktur. Çünkü (inkâr etmesiyle icare akdi batıl olduğundan) onu kendisi için temizlemiş olur. Şayet (gasp etmeden önce) temizlemişse, onu (en başta) sahibi için temizlediğinden ücret istemeye hakkı vardır. Sonra da öğrencisine şu dersi verir:

Kim kendisini eğitim öğretim görmekten müstağni zannederse, kendisi için yas tutup ağlasın.⁶⁵

Ebu Hanife'nin, daha önce kendisinin yaşadığı duyguları yaşayan öğrencisine ne yaklaşımı, ona hatasını kendisine özgü bir tarzda anlatması oldukça dikkat çekicidir. Ebu Hanife'nin böyle bir durumda, öğrencisini incitmeden, akıllıca planlayıp uyguladığı bir taktikle tam bir fırsat eğitimi gerçekleştirdiği söylenebilir.

Bunun yanında, Ebu Hanife'nin, "Sübhanallah! Henüz icare konusunda bile cevap verme yeterliliğine ulaşmamış bir kimse kendisine güvenip meclis kurarak ders vermeye, Allah'ın dini hakkında konuşmaya ve insanlara fetva vermeye nasıl cesaret eder?" şeklindeki sözleri, onun alanda uzmanlaşmadan o alanın öğreticisi, eğiticisi olunamayacağı konusundaki fikrini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim olgunluğa erişip alanda yeterli olduğuna inandığı dönemde Ebu Yusuf kadılık görevi alacak, Ebu Hanife de onu nasihatlerle görevine yollayacaktır.⁶⁶

1.6. Öğrenciyi Hizmet Edeceği Bölgeye Hazırlama

Ebu Hanife, öğrencilerini ilmi anlamda donanımlı bir hale getirmeye azami gayret sarf etmiştir. Ancak o, bilgi ile tecrübeyi ayrı tutmuş, bilgili olmayı görev ve hizmet için yeterli görmemiştir. Alan bilgisine hâkimiyetin yanında, hizmet edilecek alan, ortam ve şartların bilgisine de sahip olunması gerektiğine inanmıştır. Bu nedenle Ebu Hanife, bilgi bakımından yetiştiğine inandığı öğrencisini, hizmet edeceği alan ya da bölgede dikkat edilmesi gereken hususlar konusunda da yetiştirmeye çalışmıştır. Onlara önceden, çalışacakları bölge ve şartlar konusunda doyurucu bilgiler sunmuştur. Bununla da yetinmemiş, görev sırasında sergilemeleri gereken hal, hareket, tutum ve davranışı anlatmış, önemli ahlaki ilkeler konusunda da nasihatlerde bulunmuştur.

Örneğin, devlet kadrosunda kadılık görevi alan Ebu Yusuf'a, görevine başlamadan önce, ast-üst ilişkisinden görev bilincine, meclis adabından mesai arkadaşlığına kadar dikkat edilmesi gereken pek çok konuda oldukça kapsamlı bilgiler

⁶⁵ Hâtib Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, XV, 478, 479; Saymerî, *Ahbâru Ebî Hanîfe*, s. 29; el-Heytemî, *el-Hayrâtü'l-Hisân*, s. 48, 49.

⁶⁶ Bezzâzî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, II, 365-370.

ve nasihatler vermiş, uyarılarda bulunmuş, onu, hizmet edeceği alana hazırlamadan göndermemiştir.⁶⁷

Sonuç

Ebu Hanife'nin, çok sayıda ve nitelikli öğrenci yetiştirebilmesinin ve dünya çapında bir fıkıh ekolünün önderi olmayı başarmasının pek çok temeli vardır. Yetiştirme ortamı ve süreci, aldığı mükemmel eğitim ve alan bilgisine hakimiyeti, kendine güveni, üstün zekası ve muhakeme yeteneği, ekonomik özgürlüğü, seyahatler ederek ve sürekli kendini yenileyerek zinde kalmadaki başarısı, yaşadığı çağı ve şartlarını iyi tanınması, örnek kişiliği, eğitim öğretime ve öğretmene verdiği önem, etkili hitabeti ve kişisel bakımına verdiği önem, özgün eğitim öğretimi metodu, bu temellerin en belirgin olanları arasında yer almaktadır.

Bir eğitimcide bulunması gereken tüm vasıflara ve yeteneklere sahip olan Ebu Hanife, eğitim alanlarının dikkatle incelemesi gereken önemli eğitim çalışmaları ortaya koymuştur. Sahip olduğu yetenek ve özelliklerle birlikte, ortaya koyduğu bu eğitim çalışmaları, eğitim uzmanlarının ve öğretmen yetiştiren kurumların dikkatle incelemeleri gereken veriler ve değerler içermektedir.

Ayrıca, Ebu Hanife'nin ortaya koyduğu ders ortamı, ders tekniği, öğrenciye bakışı, öğrenciye yaklaşımı gibi pek çok eğitim-öğretim metodu, günümüz eğitim stratejisine ve anlayışına fazlasıyla ışık tutabilecek, açılımlar kazandırabilecek güçtedir.

Yapılan bu araştırma, bir fıkıh âlimi kimliğiyle tanınan İmam-ı A'zam Ebu Hanife'nin aynı zamanda, mutlaka örnek alınması gereken iyi yetiştirilmiş, ideal bir eğitimci olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

- el-Bezzâzi, Hafızüddîn Muhammed bin Muhammed bin Şihâb el-Kerderî, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, Beyrut, 1981.
- Ebu Zehre, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, Kahire, 1991.
- el-Meys, Halil Muhyiddîn, *Şerhu Müsnedi Ebû Hanîfe*, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1983.
- Hatîb el- Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hâtîb Ahmed b. Alî b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1422/2001.
- İbn. Hacer el-Heytemî, Şihâbü'd-Dîn Ahmed, *el-Hayrâtü'l-Hisân fî Menâkibi'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe en-Nu'mân*, Kahire, 1304.
- el-Mekkî, Muvaffâk b. Ahmed, *Menakibu Ebî Hanîfe*, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, 1981.
- Öztürk, Abdülvahap, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, Şamil yay. İstanbul, 2010.
- Saymerî, Kadı Ebu Abdillâh Hüseyin b. Alî, *Ahbâru Ebî Hanîfe ve Ashâbihî*, Âlemü'l-Kütüb, 1405/1985.
- Suyûtî, Celalüddin Abdurrahman, *Tebyzü's-Sahîfe fî Menâkibi Ebî Hanîfe*, Halep, 1428/2007.
- Şik'a, Mustafa, *el-İmâmü'l-A'zam Ebu Hanîfet'in-Nu'mân*, Dâru'l-Kütüb'il-Mısıryye, 1411/1991.
- Ünal, İsmail Hakkı, *İmam Ebu Hanîfe'nin Hadis Anlayışı ve Hanefî Mezhebi'nin Hadis Metodu*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.
- Zehebî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyeru A'lâmi'n-Nubelâ*, thk. trc. ve tlk. Şuayb el-Arnâvûd, Beyrut, 1402/1982.
- , *Menâkıbü'l-İmam Ebî Hanîfe ve Saâhibeyhi Ebî Yûsuf ve Muhammed b. El-Hasen*, thk. Muhammed Zâhid el-Kevserî - Ebû'l-Vefâ el-Afgânî, Beyrut, 1419.
- Zirkîl, Hayruddîn, *el-A'lâm Kâmûsu Terâcim li Eşheri'r-Ricâl ve'n-Nisâi mine'l-Arabi ve'l-Musta'ribîn*, Beyrut, 2002.

⁶⁷ Ebû Hanîfe'nin öğrencisi Ebû Yusuf'a vasiyeti için bk. Bezzâzi, *Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam*, II, 365-370; Öztürk, *İmam-ı Azâm Ebû Hanîfe ve Eserleri*, s. 191 vd.